

ÚKOL 7:

VÝZKUMNÝ NÁVRH

Volnočasové aktivity dospělých mužů a žen v české společnosti

SOC706 – METODOLOGIE SOCIÁLNÍCH VĚD

**Vedoucí týmu: Alena Drvotová, UČO 13265,
email: 13265@mail.muni.cz**

**Členové týmu: Martina Mikulášková, UČO 182798,
email: 182798@mail.muni.cz**

**Pavel Šťastný, UČO 182413,
email: 182413@mail.muni.cz**

Termín odevzdání: 6. 12. 2005

Fakulta sociálních studií MU, podzimní semestr 2005

TÉMA, VÝZKUMNÁ OTÁZKA

V současné industrializované společnosti mají lidé mnohem více volného času než ve společnosti tradiční. Volnočasové aktivity jsou jednou z důležitých lidských činností, mají svou významnou hodnotu a široký prostor pro realizaci zájmů každého jednotlivce. Volný čas je chápán jako hodnota, prostor a výzva nebo naopak jako problém. Je zmiňována jeho stále rostoucí důležitost, ale stále častěji se také hovoří o patologii volného času, o problémech souvisejících s nezvládnutím volného času – workoholismus, delikventní chování apod. Do jaké míry plní volný čas své základní funkce k uspokojení potřeb, ať už jde o relaxaci, regeneraci, zábavu, seberealizaci či rozvoj osobnosti, to záleží na každém jednotlivci.

Individuální diferenciací využití volného času je dána mnoha činiteli. Vliv na způsob trávení volnočasových aktivit, jejich skladbu i trvání mají především subjektivní faktory, zejména celková charakteristika osobnosti jednotlivce, ale i jeho sociální postavení, vzdělání, zaměstnání, výše příjmu a dále faktory objektivní, např. geografické, demografické, společenskoekonomické poměry.

Ač je volný čas prvořadě chápán individuálně, zobrazuje životní úroveň a životní styl celé společnosti a přispívá tak k její celkové charakteristice, z tohoto důvodu považujeme fenomén volného času za významnou oblast pro sociologický výzkum. V našem výzkumu se chceme zabývat volnočasovými aktivitami dospělých mužů a žen v české společnosti; pokusíme se dát do souvislosti působení konkrétních činitelů na strukturu volnočasových aktivit.

Výzkumná otázka tedy zní: Jak ovlivňuje postavení jedince ve společnosti jeho trávení volného času?

VÝZKUMNÁ JEDNOTKA

Výzkumnou jednotkou budou v našem případě jednotlivci. Základním soubor tvoří ženy a muži ve věku 20 – 60 let, kteří již nestudují, zajímá nás tedy výdělečně činná populace měst s počtem obyvatel nad 20.000. Výběrový soubor bude vybrán kvótním výběrem, jako kvótní znaky jsme zvolili tyto údaje: pohlaví, věková kategorie (20-30 jako reprezentativní vzorek mladé generace, kategorie 30-50 let jako vzorek populace středního věku, a kategorie 50-60 let jako vzorek předdůchodového věku), charakter bydlení, rodinné poměry (rodinný stav, počet a věk dětí v dané rodině) a socioprofesionální postavení, resp. třídní příslušnost. Velikost jednotlivých kategorií dotázaných podle vybraných znaků bude určena dle dostupných statistických pramenů (např. demografické přehledy, statistické ročenky), což by mělo zaručit reprezentativní výsledky výzkumu.

Výhody a nevýhody:

Výhody zvolení právě takového základního souboru vidíme v tom, že zjistíme údaje o poměrně velké části populace, která žije ve větších městech, kde možnosti trávení volného času jsou limitovány převážně nabídkou různých zájmových organizací a existencí sportovních a kulturních zařízení, výsledky jsou tudíž reprezentativní pro daný vzorek a dobře porovnatelné. Data, která získáme pomocí této studie, nám zobrazí strukturu trávení volného času již zmíněné kategorie produktivního obyvatelstva rozdělené do konkrétních skupin a mohou být využita i jako zdroj dalších výzkumů volnočasových aktivit.

Nevýhodou je jednak úzce definovaná výzkumná jednotka, do výběru jsme zahrnuli pouze města nad 20.000 obyvatel a tudíž výzkumem nezjistíme způsoby trávení volného času lidí z vesnic či menších obcí. Další nevýhodou je časová souvztažnost vztahující se k současnosti, nezjistíme tudíž trendy ve volnočasových aktivitách, které jsou určovány přirozenou evolucí vynalézavosti lidského ducha a objemem nabídky a reklamy.

Nevýhodou zde může být v neposlední řadě i neochota vybraných respondentů odpovídat na otázky a také skutečnost, že se musíme spolehnout na výpovědi mužů a žen o svých aktivitách, které nemusejí být pravdivé.

ÚČEL NAŠEHO VÝZKUMU

Cílem výzkumu je zjistit základní data o náplni volného času dnešní populace produktivního věku, tedy zmapovat druh činností, kterým se lidé nejčastěji věnují a také zjistit, zda existují specifické volnočasové aktivity pro určité skupiny obyvatel.

Hlavním účelem, který náš výzkum bude sledovat, je popis struktury volnočasových aktivit dospělých mužů a žen v české společnosti. Zároveň se v našem výzkumu pokusíme zjistit souvislosti a vysvětlit, proč existují rozdíly ve struktuře volnočasových aktivit, tedy identifikovat proměnné, které stojí za těmito rozdíly.

Předpokládáme odlišnou náplň a rozsah volného času mužů a žen v závislosti na věku a také v závislosti na pohlaví, kde se pravděpodobně vyskytnou odlišnosti v důsledku existence času vázaného (péče o děti, domácnost). Rozdíly ve volnočasových aktivitách předpokládáme také v závislosti na rodinných poměrech jednotlivce, především jeho rodinného stavu, příp. počtu a věku dětí v dané rodině a také v závislosti na charakteru bydlení. Předmět výzkumu volného času je však velmi široký, uvedené vlivy by mohly být předmětem dalších samostatných výzkumů. V našem výzkumu se však především budeme zabývat otázkou, zda a jak ovlivňuje

rozdíl mezi jednotlivci z hlediska jejich socioprofesionálního postavení strukturu trávení volného času. Vycházíme z předpokladu, že charakter práce podstatně ovlivňuje aktivity volného času, předpokládáme tedy, že existují společné prvky využívání volného času pro určité skupiny obyvatel, jež pro účely našeho výzkumu budeme tříditi dle jejich třídní příslušnosti, která je obrazem stratifikace společnosti. Existuje velké množství studií a výzkumů volnočasových aktivit mládeže, avšak oblast produktivního věku je v tomto směru poněkud zanedbávána, ačkoliv je dokázáno, že relaxace a odreagování vedou k vyšší efektivitě a produktivitě práce. Data, která získáme pomocí této studie, nám zobrazí strukturu trávení volného času již zmíněné kategorie produktivního obyvatelstva rozdělené do konkrétních skupin a mohou být využita i jako zdroj dalších výzkumů volnočasových aktivit.

Výhody a nevýhody:

Zjištěná data nám poskytnou informace o tom, jakým způsobem tráví volný čas muži a ženy v produktivním věku. Tento typ informací může v budoucnosti sehrát významnou roli při rozhodování o investicích do různých typů kulturních, či sportovních zařízení, zájmových spolků, vzdělávacích ústavů a tak podobně. Na druhé straně vzhledem k charakteru výzkumu – jedná se o výzkum kvantitativní – se nedozvíme nic o důvodech, proč respondenti tráví volný čas právě tímto způsobem.

VÝZKUMNÁ STRATEGIE

Náš výzkum bude mít kvantitativní podobu, cílem je zjistit vztah mezi dvěma a více proměnnými. V našem případě chceme zjistit jak ovlivňuje třídní příslušnost jednotlivce jeho trávení volného času. Použití kvantitativního výzkumu nám při validním měření ukáže aktuální strukturu volnočasových aktivit zvoleného základního souboru populace, což je přímo cílem naší studie. Zjištěná data budou mít kvantitativní charakter, mohou být tedy statisticky analyzována, výhodou je i jejich agregovatelnost, porovnatelnost oproti kvalitativním datům, nevýhodou je že výsledky nebudou detailní, budou zkoumat pouze omezené množství aspektů a neprozkoumají daný problém do hloubky (strukturu trávení volného času zjistíme pouze v hrubých rysech generalizovaných skupin, nezjistíme motivaci, detailní a konkrétní rozvrstvení volnočasových aktivit), to ovšem není účelem našeho výzkumu.

Z hlediska časového bude mít výzkum podobu průřezové studie. Zvolili jsme tuto možnost, protože je časově méně náročná ve srovnání s longitudinální metodou a z toho důvodu i nákladově úsporná. Nevýhodou je, že takovýto výzkum bude vztažen k jednomu časovému okamžiku a není tudíž možné zachytit vývojové změny. Je ovšem možné tento výzkum v budoucnu použít jako základ pro longitudinální výzkum, tzn. porovnání vývoje volnočasových aktivit z hlediska třídní struktury během delšího časového úseku. Takovýto longitudinální výzkum by mohl mít podobu kohortové nebo trendové studie.

METODA SBĚRU DAT

Ke sběru zjišťovaných dat použijeme metodu dotazování vybraného vzorku respondentů, s podmínkou jejich dobrovolné účasti. Data budou získána terénním sběrem informací pomocí anonymního standardizovaného dotazníku, který strukturálně rozdělíme na 2 sekce – osobní údaje dotázaného a volnočasové aktivity. V první části budou zahrnuty dotazy na věk, pohlaví, charakter bydlení, rodinné poměry, socioprofesionální postavení, resp. třídní příslušnost. Ve druhé části budeme kromě aktivit volného času zjišťovat doplňujícími otázkami vliv délky pracovní doby (kolik času respondentovi zbývá na volnočasové aktivity).

OPERACIONALIZACE

V našem simulovaném výzkumu chceme zjistit, zda a jak ovlivňuje třídní příslušnost jednotlivce jeho trávení volného času.

Identifikovali jsme tyto klíčové koncepty:

1) třídní příslušnost,

Sociální diferenciaci lze objektivně sledovat zejména po linii vertikální, která spočívá ve sledování podílu na moci a ekonomického postavení jednotlivce. Vertikální sociální diferenciaci umisťuje jedince na určitém společenském žebříčku, zahrnuje rozměr vyšší – nižší, umožňuje studovat a hodnotit společenskou nerovnost, která je považována za příznačný rys moderních společností.

Nejčastější charakteristiky, či dimenze vertikální sociální diferenciaci:¹

- úroveň dosaženého vzdělání,
- zaměstnanecký status čili profesionální postavení,
- mocenské postavení,

¹ Machonin, P., Tuček, M. a kol. Česká společnost v transformaci, 1996, str. 26

- příjem (naturální či peněžní),
- majetek,
- životní úroveň,
- životní styl.

Ze dvou hlavních přístupů vertikální diferenciaci, stratifikačního a třídního přístupu jsme si vybrali vertikální diferenciaci zohledňující třídní hledisko. Giddens definuje třídu „*jako rozsáhlou skupinu lidí, kteří mají obdobné ekonomické prostředky, což má velký vliv na jejich způsob života.*“² V pojmu třídy je zafixována skutečnost vztahů k určitým hodnotám (vlastnictví, kapitálu, moci, vlastní či cizí pracovní síle atd.) a tím i k jiným třídám či skupinám lidí.

Jelikož je spektrum operacionalizace vertikální sociální diferenciaci velice široké, zúžili jsme výběr pouze na dimenzi profesionálního postavení. Tato dimenze se nám jeví jako nejvíce reprezentativní, odpovídá základnímu kritériu třídní diferenciaci, tj. zaměstnanecko-zaměstnavatelskému vztahu. Vycházíme z předpokladu, že klíčovou úlohu v určení sociálního postavení jednotlivce ve společnosti má povolání člověka, využijeme tedy dimenzi pracovního (profesionálního) postavení, kde třídy představují skupiny povolání. Navážeme na Machoninovu třídní klasifikaci³ odvozenou z tzv. EGP (Ericsson, Goldthorpe, Portocarero) schématu upraveného pro české podmínky. Uskutečněná úprava dle Machonina dává přesnější obraz vertikální diferenciaci podle třídního přístupu, snaží se zkombinovat několik principů diferenciaci (vlastnictví ekonomických prostředků, vzdělanostní kvalifikaci a složitost práce, příslušnost k manuálním a nemanuálním zaměstnáním a dokonce i jisté prvky odvětvové příslušnosti) v jedno schéma, přičemž upřednostňuje postavení ve vlastnické struktuře před hledisky kvalifikačními. Vzniklé schéma zahrnuje tyto soubory indikátorů (řazeno sestupně od nejvyššího postavení po nejnižší):

- samostatně činní (podnikatelé) se zaměstnanci – POD,
- vyšší odborníci včetně nevelké skupiny podnikatelů s větším počtem podřízených – VO,
- samostatně činní bez zaměstnanců (živnostníci) – SČ,
- střední odborníci včetně mistrů – SO,
- rutinní nemanuální (řadoví úředníci) – ÚŘ,
- kvalifikovaní dělníci včetně odvětví materiálních služeb – KD,
- polokvalifikovaní a nekvalifikovaní dělníci včetně služeb a zemědělci – PNDZ.

² Giddens, A. Sociologie, 1999, str. 257

³ Machonin, P., Gatnar, L., Tuček, M. 2000 Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999, str 26-27

2) struktura trávení volného času.

Neexistuje jednotný názor na pojem volný čas v sociologické literatuře. Čím obecnější je jev, jež má být definován, tím složitější je jev specifikovat, shodnout se a najít společného jmenovatele. Společný postoj existuje pouze v tom, že nelze ztotožňovat volný čas s mimopracovní dobou. Významné vědecké bádání v této oblasti provedl J. Dumazedier. Volný čas vymezuje jako „*souhrn činností, které člověk může provozovat zcela dle vlastního uvážení, dle vlastní vůle. Do popředí vystupuje možnost určité volby, jako podstatné určení vyznívá pozice MOHU a CHCI proti MUSÍM. Jen ve volném čase mohu, ale nemusím a tento pocit sám o sobě je bohatstvím.*“⁴ Volný čas ve své podstatě by měl člověku poskytnout uvolnění, plnit relaxační a rozvojovou funkci. Ve volném čase člověk zcela svobodně a dle svých zájmů vyvíjí činnosti, které vyrovnávají únavu z práce a organismu dodávají ztracenou energii.

Domníváme se, že činnosti ve volném čase a mimo volný čas spolu nějakým způsobem korespondují a dle našeho názoru tento stav nejlépe vystihne pohled směřovaný na postavení jednotlivce ve společnosti, na jeho zařazení při vykonávání pracovní činnosti - na jeho třídní příslušnost.

Pro uskutečnění našeho výzkumu a posouzení uvedených skutečností jsme dále specifikovali následující dimenze volného času:⁵

- zbytek dne po odečtení produkčního (doba věnovaná práci potřebné k zajištění nezbytných životních potřeb, nekryje se vždy dobou zaměstnání) a reprodukčního (spánek, odpočinek, jídlo, hygiena) času
- dvoudenní víkend
- placená dovolená
- volný čas v důchodu
- volný čas při nezaměstnanosti.

Pro náš výzkum jsme vybrali dimenzi první, tj. zbytek dne po odečtení produkčního a reprodukčního času a druhou, tj. dvoudenní víkend. Tyto dimenze volného času jsme rozdělili do 5 kategorií dle činností volného času. Použili jsme třídění dle Dumazediera,⁶ zvolili jsme následující indikátory volného času, které jsme rozdělili do zmiňovaných 5 kategorií:

1. fyzické činnosti

⁴ Dumazedier J. cit. dle Filipcová B., Člověk, práce a volný čas, 1966, str. 24

⁵ Veselá J. Základy sociologie volného času, 1999, str. 25

⁶ Dumazedier J. cit. dle Filipcová B., Člověk, práce a volný čas, 1966, str. 144

- aktivní provozování sportovních činností
 - provozování her – kulečnick, šipky ...
 - turistika, procházky, rekreace v přírodě
2. praktické činnosti
- kutilství, hobby činnosti
 - výstavba a údržba domu, bytu, chaty
 - domácí práce charakterizující manuální orientaci (péče o domácnost)
 - ruční práce
 - práce na zahradě
3. kulturně-umělecké činnosti
- návštěvy kulturních zařízení (divadla, kina, galerie, výstavy, koncerty vážné hudby)
 - sledování TV, DVD, videa
 - četby novin, časopisů, knih
 - poslouchání rozhlasu, CD a jiných médií
 - hry na počítači, internet
 - vlastní provozování uměleckých činností (hra na hudební nástroje, malování, fotografování, ...)
4. intelektuální činnosti
- studium odborné literatury
 - návštěvy odborných přednášek, kurzů
 - studium cizího jazyka
5. společenské činnosti
- veřejná činnost (organizování společenských, kulturních a sportovních akcí; činnost v rámci zastupitelstev, dobrovolných hnutí a sdružení)
 - náboženské úkony
 - chvíle s přáteli (návštěvy, povídání si)
 - chvíle s rodinou a dětmi
 - návštěvy společenských zábav (plesů, koncertů pop. hudby, diskoték, večírků)
 - návštěvy kaváren, vináren, hostinců
 - návštěvy sportovních utkání

Teoretická hypotéza:

Třídní příslušnost jednotlivce ovlivňuje jeho strukturu trávení volného času.

Pracovní hypotézy:

Příslušníci vyšších společenských tříd (s vyšším profesionálním postavením) tráví svůj volný čas „intelektuálněji“ a „kulturněji“ než příslušníci nižších společenských tříd (s nižším profesionálním postavením).

Příslušníci vyšších společenských tříd (s vyšším profesionálním postavením) se ve svém volném čase zapojují více do veřejných činností než příslušníci nižších společenských tříd (s nižším profesionálním postavením).

Příslušníci nižších společenských tříd (s nižším profesionálním postavením) se ve svém volném čase více zabývají praktickými činnostmi oproti příslušníkům vyšších společenských tříd (s vyšším profesionálním postavením).

Příslušníci nižších společenských tříd (s nižším profesionálním postavením) preferují oproti příslušníkům vyšších společenských tříd častěji ve svém volném čase společenské činnosti jako jsou návštěvy společenských zábav a návštěvy kaváren, vináren a hostinců.

Předpokládáme, že kromě profesionálního postavení bude mít na strukturu trávení volného času vliv také pohlaví a věk respondentů, jejich rodinné poměry a charakter bydlení. Na tyto faktory je proto nutné brát ohled při sestavování dotazníku. Uvedené faktory nám pomohou zobrazit další souvislosti mezi zkoumanými jevy. Pomocí indukční metody pak z tohoto šetření můžeme vyvodit i jiné hypotézy zohledňující vliv pohlaví, věku, rodinných poměrů a charakteru bydlení na strukturu volného času a ověřovat je v dalším výzkumu.

Přesnou formulací otázek a sestavením jejich vhodného souboru se tedy vyvarujeme chyb ve výzkumu, eliminujeme nepřesnost v měření a zajistíme si tak validitu a reliabilitu měření. Pomocí vhodných otázek zařazených do dotazníku tudíž zajistíme jak přesnost měření, tak také částečně deskriptivní charakter studie, kdy výsledky měření budou jednak popisovat konkrétní rozvrstvení volného času a jednak nám potvrdí nebo vyvrátí naši hypotézu.

ČASOVÝ PLÁN

Zajištění podkladového materiálu	cca 3 týdny
Zpracování pracovní verze projektu	cca 2 týdny
Zpracování definitivní verze projektu	cca 2 týdny

Technické zajištění výzkumu	cca 2 týdny
Instruktaž tazatelů	cca 1 týden
Terénní šetření	cca 2 měsíce
Záznam primárních dat pro zpracování	cca 2 týdny
Statistické zpracování dat a vyhodnocení	cca 2 týdny
Interpretace dat a závěrečná zpráva	cca 3 týdny

PŘEHLED LITERATURY

Cejp, M. 1974. *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha: Ústav pro výzkum kultury.

Filipcová, B. 1966. *Člověk, práce, volný čas*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

Keller, J. 1999. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.

Kultura, způsob života a volný čas: sborník příspěvků ze semináře sekce sociologie kultury a volného času, konaného 8.-12. září 1980 v Alšovicích. 1982. Praha: Československá sociologická společnost při ČSAV.

Machonin, P., Gatnar, L., Tuček, M. 2000 *Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Machonin, P., Tuček, M. et al. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: SLON.

Pácl, P. 1988. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Sak, P., Saková, K. 2004. *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda Servis.

Spousta, V. et al. 1998. *Metody a formy výchovy ve volném čase*. Brno: Masarykova univerzita.

Šanderová, J. 2000. *Sociální stratifikace*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Šanderová, J. 1999. „Opět o třídách a vrstvách v současné kapitalistické společnosti.“ *Sociologický časopis*. Vol. 35; Nr. 1, p. 17-31.

Večerník, J. 1999. „Střední vrstvy v české transformaci.“ *Sociologický časopis*. Vol. 35; Nr. 1, p. 33-51.

Večerník, J., Matějů, P. a kol. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.

Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Univerzita Karlova.

Veselá, J. 1999. *Základy sociologie volného času*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

Zich, F. 1978. *Co s volným časem?* Praha: ČTK.

Při výzkumné otázce „Jak ovlivňuje postavení jedince ve společnosti jeho trávení volného času“ zaměřují autoři postavení ve společnosti za zúžený pohled na třídu, kterou redukuje na pracovní zařazení a zcela tak opomíjejí specifika jedinců nezařazených nebo jen částečně zařazených do pracovního procesu i majetkové poměry respondentů, ať už osobní nebo rodinné. Při snaze odpovědět na otázku po volnočasových aktivitách dospělých mužů a žen autoři zcela rezignují při operacionalizaci na zpočátku avizované zohlednění rodinného stavu a jeho možného dopadu na volnočasové aktivity. Ženy (muže) v domácnosti a na rodičovské dovolené nejde do indikátorů pracovního postavení nijak promítnout. Zařazení tohoto aspektu až do následného pokračování výzkumu považují za chybu a otázky pohlaví a rodinného stavu by měly být operacionalizovány a zkoumány už při prvním kole výzkumu. Dále opomíjejí možné rozdělení trávení volného času na aktivní a pasivní roli - zda aktér v rámci volného času vytváří nebo konzumuje.